

מחמוד דרוויש

הפתיע אותנו בכך שלא הפתיע אותנו

1

יאסר ערפאת הפתיע אותנו בכך שלא הפתיע אותנו. נדמה שאחדות-גורל בין האישי החולה ובין הטקסט החולה כתבה מראש את תמונת הסיום, וגזלה מהגיבור הטראגי את יכולתו הייחודית להונות את הגורל. הפעם אין נס ואין הפתעות. כך מאז הטרגרדיה, המצולמת כסדרת טלוויזיה בלתי נגמרת, הפכה יומיומית, בנאלית, ידידותית. פעם אחר פעם, אט-אט, לימד אותנו יאסר ערפאת להיפרד ממנו, הרגיל אותנו למוות לא־שגרתי ולא־מוכרז – מתקיפה של מטוס קרב, או בנפילה של מטוס אזרחי במדבר. אבל אצלו – שהגורל משח אותו בקסם הנס – המוות בישר עוד חיים. ובמסע חיינו איתו התמכרנו לצעידה לעבר מטרדה, נוצצת בברק־יופיו של הבלתי אפשרי ובבתי השיר המלווים אותנו כל הדרך.

מגלות אל גלות, התרחק נושא־הארץ מארץ־הנושא... והתקרב, ברטוריקה שכותבת סיסמאות בדם, עליו אמרנו שהוא מעשיר את הרעיון, ומחיה את הזיכרון, ומסיר את הגבולות בין המציאותי לאגדי. נזקקנו לאגדה שאת כמה מפרקיה ניסחנו בעצמנו. אבל האגדה זקוקה למציאות. האם יעמוד האגדי במבחן המעשי, על קרקע המציאות? זוהי עדיין שאלה פתוחה...

הוא, יאסר ערפאת, יכול היה לאלף את הניגודים שהולידו הגלויות, תוך שילוב בין הפרגמטי, הדתי והנסתר. בדינמיות יוצאת דופן, בעירוב טוטאלי בין האישי והציבורי, בהתמסרות לעבודה, הפך ליותר ממנהיג – הוא היה לסמל, למגדלור.

הוא היה מהנדס שלא סלל דרכים, אלא פרץ אותן בשדות מוקשים. ההיסטוריה עוד תצטרך לזמן רב עד שתוכל להכניס סדר בדפי סיפורו של אדם־תופעה זה. אבל את אות הכבוד באמנות ההישרדות היא תעניק לו כבר עכשיו. כבר עכשיו עומדת היא משתאה נוכח ההרפתקה שלו, הנס: הבערת אש בתוך הקרח. הוא הרי הוביל מהפכה כנגד כל הסיכויים – אולי משום שהקדימה את זמנה, אולי משום שאיחרה את המועד, ואולי מפני שמאזני הכוח האזוריים אינם מרשים לאף אחד לקרב גפרור לשדות הנפט... או לביטחון הישראלי...

הוא לא ניצח בשדות הקרב, לא במולדת ולא בגלות. אבל נחל ניצחון בקרב ההגנה על הקיום הלאומי, בהצבת העניין הפלסטיני על המפה הפוליטית, האזורית והבינלאומית, בעיצוב הזהות הלאומית של הפליטים הפלסטינים הנשכחים במרחבי ההיעדרות, בחקיקת האמת הפלסטינית בתודעה האנושית. הוא הצליח לשכנע את העולם שהמלחמה מתחילה בפלסטין, והשלום מתחיל בפלסטין.

כך הפכה הכופייה של יאסר ערפאת, שהונחה בהקפדה כמו סמל, ונשאה את המורשת, למורת-הדרך המוסרית והפוליטית אל פלסטין.

אבל הוא, נושאם של הנושאים כולם, געשה חיוני בחיינו במידה מסוכנת... כמו אבי משפחה אשר אינו רוצה שילדיו יגדלו, כי אז יוכלו לסמוך על עצמם. הוא הרגיל אותנו, לכן, פעם אחר פעם, לפחד מפני התייתמות, ולפחד מפני מותו של הרעיון, בהעדר הגוף. מרוב שהתגרה במוות וניצל, דומה כי תתהמרע הפלסטיני דימיין לעצמו שאולי ערפאת לא ימות לעולם. וכך חצתה האגדה כמעט את גבולות המטפיסיקה.

אבל ההפתעות באו ממקום אחר. הדמות הסמלית השבה עמוסת מיתולוגיה, נזקקה להקל מעצמה את מעמסת האגדה. הארץ צריכה מנהלים ובונים, צריכה להשתחרר מהכיבוש בדרכים חדשות. והוא עכשיו חשוף בפני כל, נתון בטווח נגיעה, לחישה, שאלה. זה מזלו הרע של גיבור: היה עליו לנצח את האויבים בקרבות בלתי אפשריים, ובהבעת להישמר מגידולים שעלולים לכרסם בו, וברמותו המיתולוגית.

אבל הוא, חמוש בתרבות המשא ומתן של סלאח אלדין ובסלחנות של עומר אבן אלח'טאב,¹ לא הגיע רכוב על סוס לבן, ולא צעד ברגל מאחורי גמל... הרי אין מקום לסוסים ולגמלים בטרוריקה של ימינו. הוא הגיע אל המציאות החדשה שלו רכוב על הסכם אוסלו, הסכם מלא בסידורי ביטחון, ריק משמץ של אופטימיות, פתוח לעירפול הכוונות. אבל הוא שב לארצו עם המחשבה המנחמת: הרי גם משה לא הגיע לארץ המובטחת...

זה הצעד הראשון בדרך למדינה, הוא אומר, ביודעו שפלסטין עדיין שם: בסוגיות התלויות ועומדות במשא ומתן על הסדר הקבע, על ירושלים ועל זכות השיבה, בכל השאלות הפתוחות והכליך סבוכות. אבל הדרך לשם אינה עוברת באוסלו, אלא בעקרונות החוק הבינלאומי.

הוא ידע שעקרונות אלה עקרים לחלוטין בעולם של מעצמה אחת, וכיחוד כאשר הבית הלבן מרומם את מדינת ישראל לדרגת קדושה ולמקור הראה לציוויי השמימיים. והוא ידע גם שבעיני הפקידים הישראלים משמעותם של הטקסים הנשיאותיים,

1. עומר אבן אלח'טאב. הח'ליפה הראשדי השני, אחרי מות הנביא מוחמד. התפרסם בהגנותו ובסובלנותו. מסופר עליו שנסע ממכה לירושלים אחרי כיבושה בידי המוסלמים. בדרך אילץ את מלווהו להתחלף בתורנות על רכיבת הגמל. כשהגיעו לפאתי ירושלים היה תורו של המלווה לרכב על הגמל. עומר לא ויתר, ונכנס לירושלים כשהוא מוביל את הגמל, ועל גבו מלווהו.

ותעודות הזהות, והדרכונים, מסתכמת בהסחת דעתם של המנועים מעצמאות בפירוור סמליות, שאינם משביעים את הזהות הרעבה. והוא ידע גם שהוא עבר מגלות לכלא מרוהט בתמונות הדברים ולא בדברים עצמם, ושהוא זקוק לאישור כדי לעבור מכלא רמאללה לכלא עזה.

אבל לא מוזיק שיהיה גם שטיח ארום... והימנון.

כאן נולדה מצוקתו, והוא נדחק לכלא פוליטי ומוראלי. הרי הענק השבוי הזה, הכבול בתכתיבים הישראליים האכזריים, לא יכול לקבל את הפרשנות הישראלית ל"תהליך השלום", ולא יכול לחזור אל עקרונות היסוד של הסכסוך. ולא היתה נחמה בכך שמי שחזר בו מאסלו, והפר את סעיפי ההסכם, הוא "הפרטנר הישראלי", שחלל להיות פרטנר. מה עליו לעשות?

אישי אינו חולק על זכות ההתנגדות של הפלסטינים. האינתיפאדה השנייה היתה ביטוי טבעי לשאיפות הלאומיות, ולנחישות להחזיר לחיים את התקווה לשלום אמיתי שיבטיח חירות ועצמאות. אבל מחלוקות רבות התעוררו סביב האמצעים שיוכלו לשרת מטרת אלו, אמצעים שעלולים לדרור את הפלסטינים אל הזירה הצבאית ששרון כה חושק בה כדי שיוכל להציב את מלחמתו בישות הפלסטינית הצעירה בתוך ההקשר הבינלאומי של המלחמה בטרור. והרי אמריקה זה מכבר טישטשה את הגבול החד שבין התנגדות לבין טרור...

כל שנותר בידי יאסר ערפאת הוא להשליך את יהבו על גורל שאינו עונה, ועל נס שאינו סר למרותו של הזמן. המוקטעה, מטהו וביתו, קורסת עליו, חדר אחר חדר, והוא קורא כמתנבא: "שהיד, שהיד, שהיד...", ומעביר צמרמורת מחשמלת בכבוד הערבי. אבל הטרגדיה, כל הזמן בחדשות, הופכת לבנאלית. והמצור על ערפאת הפך לדבר שבשגרה... שלוש שנים של הרעלת החיים, שלוש שנים של שאיפת אוויר מקולקל, שלוש שנים של בוז אמריקאי – "הוא כבר לא רלוונטי" – שלוש שנים של מאמץ ישראלי לנשל את ערפאת מסמכויותיו ומסמכותו כסמל. אבל את יכולתם של הפלסטינים ליצור סמלים אי אפשר לקחת מהם: המצור שלו הוא סמל למצור שלנו, וייסוריו סמל לייסורינו. הוא איתנו, ובתוכנו, וכמונו. אנחנו אוהבים אותו כי אנחנו אוהבים אותו. נאהב אותו כי לא נאהב את אויביו.

הפעם הוא לא הפתיע אותנו, הכין אותנו לפרידה שאין אחריה פגישה. הנצור יצא מהמצור כדי לבקר אצל המוות בגלות, וכדי לצייד את האגדה בתמונת הסיום המפתיעה, הראויה. הוא נתן לנו שהות מספקת כדי שהעצב אשר בתוכנו ימצא את כלי ההבעה המתאימים, וכדי שיהיה בכוחנו לצלוח את הפרידה. בכל אחד מאיתנו יש משהו ממנו. הוא האב והבן: הוא אבי עידן שלם בהיסטוריה של הפלסטינים, והוא בנם – הרי היה להם חלק ביצירתו.

אין אנו נפרדים מהעבר שלנו איתנו. אבל עכשיו אנחנו נכנסים בשעריה של היסטוריה חדשה, פתוחה אל הלא-נודע. האם לפני שנתחיל לפחד מהעתיד עוד ייקרה על דרכנו הווה?

2

העצב איחר אצלי מעט, כי אני, כאחרים, ציפיתי שמר היחלצות ישוב אלינו, גם הפעם, עם התחלה חדשה. אך הזמנים החדשים חזקים מבתי השיר של האגדה ומהכישוף של עוף החול. וטקס ההספד נפתח תמיד בפועל: היה... יאסר ערפאת היה הפרק הארוך בחיינו, ושמו היה אחד משמותיה של פלסטין החדשה, שקמה מאפר הנפכה אלי גחלי ההתנגדות, אלי רעיון המדינה, אל מציאות הקמתה המקרטעת... אבל לגיבורים הטראגיים גורל המתמרן אותם, אורב לצעדם האחרון בפתח דלת הכניסה, ומונע מהם לחגוג את הסוף הטוב לחיים שלמים של קושי והקרבה. כי הזורע באדמות־בעל אינו תמיד הקוצר.

נחמתנו במעמד הזה, היא שפעליו ומעשיו של המנהיג הנצחי הזה, שמתח את גבולות העירוב בין האישי לציבורי, הובילו את המסע הפלסטיני המדמם אל השעה האפלה ביותר של הלילה, השעה שלפני עלות השחר. זהו שחר העצמאות המר, שבוא יבוא, גם אם יתמהמה וגם אם יקימו העושקים חומות גבוהות מולו. ונחמתנו היא, שגיבור המסע הארוך הזה, אשר נולד בארץ האכזרית הזאת, שב אליה כדי להניח את אבן הפינה של העתיד, כדי למצוא בה מנוחת עולם, כדי שיהיה עוד מקום לעלות אליו לרגל בארץ עולי הרגל.

גם סמלים מתקוטטים, כפי שההיסטוריה מתקוטטת עם המיתוס, והמציאות עם האגדה. כך, יאסר ערפאת, שאין מציאותי ממנו, צריך היה לתבל את נאומיו במעט מהנסתר, כי האחרים הוסיפו לסכסוך על ההווה גם סכסוך על העבר, כדי למחוק את הגבולות בין ההיסטורי לבין המיתי ולנשל את הפלסטינים מזכויותיהם הלאומיות הלגיטימיות בארץ זו. אבל כולם מחפשים את ההווה ועוסקים בו. הוא גם עיסוקו של המנהיג הצופה אלי מחר.

ויאסר ערפאת שהשקיף אל המחר, והאמין באמונה שלמה באלוהים ובנביאיו, האמין באמונה שלמה גם בפלורליזם דתי ותרבותי, המעניק לארץ הזאת את ייחודה, פלורליזם המנוגד במהותו לישראליות המסתגרת. ובחיפוש המתמיד אחר המחר בתוך ההווה, ביקש את נקודות המפגש, והעמיד סכר בפני קנאי הדת. אדיקותו לא הפריעה לחילוניות שלו, וחילוניותו לא הכבידה על האדיקות שלו. הרי הדת – לאלוהים, והמולדת – לכולם. מי מאיתנו לא עמד משתאה נוכח עוצמת אמונתו בשיבה הקרובה. ראייתו, כחזונו,

הבקיעה ערפילים שחורים. התבוננתי בו כשהתכוונן להפלגה מביירות אל עבר הלא־נודע שבמרחק. כששאל אותו אורי אבנרי: לאן תלך? השיב מיר: לפלסטין. איש מאיתנו לא האמין לשמע התשובה, שכמו ברחה מתוך השיר. כי פלסטין מעולם לא נראתה רחוקה כפי שנראתה מהים ההוא.

הוא נחלץ אז מהמצור של שרון, ניצל ממטוסי הקרב ומכוונות הצלפים, ויצא אל אודיסיאה, נושא עימו את סופה של תקופה, כדי לומר: אני הולך לפלסטין.

ושוב החל בעוד מסע ובעוד סיפור. הוא ניצל מפשיטה על חדר השינה שלו בטוניס, ושוב ניצל מנפילת מטוסו במדבר הלובי, וניצל מהשלכות מלחמת המפרץ הראשונה, וניצל מתדמית הטרוריסט, וזכה בפרס נובל לשלום, והגשים את נבואתו ששכנה בתוכו כל ימיו: הוא שב אל ארצו המובטחת, שב לפלסטין.

סוף כזה היה מרד בחוקיה של הטרגדיה היוונית. אבל זה לא היה הסוף. שרון שחזר מפרברי ביירות ובלבו חרטא על מה שלא עשה שם, עוד ירדוף את יריבו הגדול ברמאללה, וישים אותו במצור לשלוש שנים, ויהפוך את מטהו לעיי חורבות, וירעיל את חייו במצור ובבידוד, וימנע ממנו את המוות שרצה: מוות של שהיד בתוך מטהו. הרי שרון אינו נלחם רק באיש ובטקסט הלאומי, הוא נלחם גם בחותם שהטביע הסמל בזמן, ונלחם ברישומי האגדה בזיכרון הקולקטיבי.

יאסר ערפאת, מודע היטב למקום שהכין לעצמו בהיסטוריה של העולם המודרני, דאג שייוותר הכאב הדרוש לפרק האחרון של אגדתו החיה. הוא טס לגלות להיפרד ממנה בברכת שלום, ומסר בה את נשמתו – כי גיבור הטרגדיה תמיד מת בגלות. במסלול השיבה המטאפורית, הוא עבר במצרים, שנותרה בלבו תמיד, לפרוע את חובותיו הרגשיים. ובשיבתו האחרונה, שאין עוד גלות אחריה, שלח מבט ארוך אחרון אל החוף הפלסטיני הנעוץ כחרב במותני הים... ונרדם. הגוף הכחוש והקל התעטף בארץ החלומות הכבדים, ונרדם... כדי לקום, לא כאנדרטת זיכרון או כאיקונה, אלא כרעיון חי ונושם שמדרבן אותנו למאבק למען המולדת והחירות, כדי שהשחר עוד ייוולד בידיים אמיצות וחכמות.

במקום אחר משגשגת עכשיו תעשיית האשליות. בחוגים בינלאומיים ואזוריים מתקיימת החגיגה המוקדמת לקראת שחר מדומה, שיפציע לאחר לכתו של ערפאת, המתואר כמכשול העיקרי בפני התקדמות תהליך השלום. שיהיה... אבל מהו החזון החדש? עכשיו, משהוסר המכשול, יעמדו למבחן עקרונות החוק הבינלאומי, אבל האם יוסר הכיבוש? לא יעבור זמן רב עד שיידע העולם כי ארבעת הלאוויים של שרון, אותם אימץ הנשיא האמריקאי, אינם רק המכשול הגדול ביותר בפני השלום, אלא הם ההופכים את השלום לבלתי אפשרי, כי הם הופכים את אפשרות קיומה של מדינה פלסטינית עצמאית לבלתי אפשרית. השלום אינו מתיישב עם המשך הכיבוש והשליטה

בגורלו של העם הפלסטיני, כפי שהארעי אינו מתיישב עם הנצחי. מי – אחרי לכתו של ערפאת – יסתפק ב"כאילו מדינה" זמנית לנצח?

הוא יחסר לנו תמיד, במשברים ובמשא ומתן, ובכל עניין בחיינו. כי הוא אבר מאברי חיינו, וכי הוא יחיד במינו. הרי הערפאתיות אינה יכולה להתקיים ללא ערפאת, כי היא כישרון מיוחד, אנרגטיות וחריצות בלתי נתפסת, ומאפייני אישיות שאינם יכולים לעבור בירושה, כי היא כאוס וסדר בהבעת, כי היא אינטימיות ביחסים עם אנשים – כל אלה עשו את הכריזמה הערפאתית למה שהיא. ואחרי ערפאת לא יהיה עוד ערפאת. הוא סגר את הדלת על תקופה שלמה בחיינו. ובהעדרו, לא תיפתח הדלת לקבלת התכתיבים הישראליים המשתקים, המבקשים הסדר שבו כבר לא יהיה לפלסטינים על מה לוותר. כאן, ממשיכה הערפאתיות את פועלה. וכאן, ערפאת אינו אדם יחיד, אלא ביטוי לרוחו של עם שלם.

בכל אחד מאיתנו זיכרון פרטי ממנו, וחיבוק, ונשיקה. ובכל אחד מאיתנו חקוקה זהות שאינה מתחבטת בהגדרתה העצמית: נהיה פלסטינים רק אם נהיה ערבים, ונהיה ערבים רק אם נהיה פלסטינים. הזהות הזאת אינה ניתנת לבחינה ואינה פתוחה לדיון – בין אם יקום מזרח תיכון חדש, בין אם לאו. נהיה מה שנרצה להיות רק אם נדע איך להפסיק את היציאה מההיסטוריה, מההיסטוריה שלנו ומההיסטוריה האנושית, ונדע גם איך לחזור אל ההיסטוריה, עם כל הניסיון, הכוחות והכישרונות שלנו. וזה מה שניסה יאסר ערפאת להשיג בהתמדה – המעבר מתפקיד קורבן ההיסטוריה לשותפות מלאה בעשיית ההיסטוריה. תהא לו תהילת הנצח.

מערבית: עלא חליחל

התפרסם ב"אל כרמל" גיליון 82, חורף 2005